

Azerbaycan'da Pamuk Tarımının Geçmişi ve Bugünü

The Past and Present of Cotton Cultivation in Azerbaijan

Gadir Bayramlı¹

ÖZ

Tarımı geliştirme açısından uygun koşullara sahip olan Azerbaycan'da pamuk tarımının geliştirilmesi iki yüz yıl önce başlatılmıştır. Sovyetler Döneminde Azerbaycan, Birliğin başlıca pamuk üreticilerinden birisine dönüşmüştür. Sulama şebekesinin genişletilmesi, tarım tekniklerinin geliştirilmesi ve bir takım verimli pamuk türlerinin yetiştirilmesi, pamuk üretiminin artırılması önemli rol oynamıştır. Sovyet Döneminde pamuk ekinleri tahıl alanlarının azaltılması sonucu genişletilmiş ve 1980 ortalarında Azerbaycan'da pamuk üretimi 700 bin tonu aşmıştır.

Azerbaycan'da pamuğun temizlenmesi ile uğraşan tesislerin çok olmasına rağmen, pamuk lifinin büyük kısmı hazır ürün üretimi için diğer cumhuriyetlere gönderilmekteydi. Sovyet döneminde pamuk alanlarının genişletilmesi ve üretimin artışı, beraberinde yanlış sulama teknikleri ve gübrelemeden kaynaklanan ciddi çevre sorunlarını da getirmiştir.

Bağımsızlığın ilk yıllarında (1991-1995) ekonomideki kriz, pamuk üretimi dahil, tüm tarım alanlarında ciddi düşüşlere neden olmuştur. Sonraki yıllarda tahıl ve meyve-sebze alanında büyük ilerlemeler görülmesine rağmen pamuk tarımındaki gerileme önlenememiştir.

Son yıllarda pamuk tarımının geliştirilmesi ile ilgili devlet tarafından bir takım tedbirler alınmaktadır. Söz konusu faaliyetler, ülkede pamuk tarımının geliştirilmesinde önemli adım olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Tarım, Pamuk Tarımı, Pamuk İşleme Tesisleri, Tarım Teknikleri, Sulama Şebekeleri.

ABSTRACT

Development of cotton cultivation started about two hundred years ago in Azerbaijan, which has favourable natural conditions to develop the agriculture sector. During the soviet period, Azerbaijan became one of the main cotton producers in the USSR. Expansion of irrigation system, provision of land treatment and nurture of some productive cotton kinds played significant role in growth of cotton production.

During the soviet period cotton sowing was expanded at the expense of reduction of fields of cereals and production of cotton in Azerbaijan in the middle 1980s was more than seven hundred thousand tons.

In spite of that there were enough number of enterprises of primary processing of cotton in Azerbaijan, the major portion of seedless raw cotton was sent to other soviet republics to produce final products. Serious environmental problems arose also as a result of shortcomings in irrigation and fertilizing in parallel with expansion of cotton fields and growth of production.

Economic crisis during the early years of independence (1991-1995) caused serious reduction of agricultural products, including cotton. Though the production of cereals, vegetables and fruit significantly increased during the subsequent years, it was not possible to stop decline of cotton growing.

Some measures are taken for development of cotton growing by the state in recent years. These activities can be evaluated as a significant step in development of cotton growing.

Key words:

Keywords: Agriculture, Cotton Cultivation, Cotton Processing Enterprises, Land Treatment, Irrigation Systems.

GİRİŞ

Azerbaycan'ın doğal koşulları ve kaynakları pamuk tarımı dahil, tarımın bir çok alt sektörlerinin geliştirilemesi için önemli olanaklar sağlamaktadır. Sovyet döneminde istihdamın sağlanmasında, hafif sanayinin gelişmesinde önemli katkıya sahip olan pamuk tarımı, ülkenin uzmanlaştığı balıca alanlardan birisini oluşturmaktaydı.

1980 sonlarına kadar ülkenin en gelişmiş tarım alanları içerisinde yer alan pamuk tarımı, Bağımsızlık Döneminde tahıl, meyve ve sebze tarımından farklı olarak önemli gerilemeler yaşamış ve günümüzde de bir çok sorunlarla karşı karşıyadır. Bu açıdan pamuk tarımının sorunlarının ele alınması önem arz etmektedir. Azerbaycan'da pamuk tarımının sorunlarının ele alındığı işbu makalede Azerbaycan'ın doğal koşulları değerlendirilmiş, tarımın geçmişi ve bugünkü durumu incelenmiş, sorunların çözümüne ilişkin önerilerde bulunulmuştur.

Makalenin hazırlanmasında konu ile ilgili kitap ve makalelerden, Azerbaycan Devlet İstatistik İdaresinin verilerinden ve internet yayınlarından yararlanılmıştır.

PAMUK TARIMI AÇISINDAN DOĞAL KOŞULLAR VE KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tarım açısından bakıldığında Azerbaycan topraklarının büyük kısmı, doğal koşullar ve kaynaklar açısından zengin ülke sayılır. Büyük düzlük alanlar, nehir şebekesinin mevcudluğu, toprak ve iklim tiplerinin çeşitliliği, pamuk dahil bir çok ürünün yetiştirilmesine olanak sağlamaktadır.

Ülke arazisinin yarısından fazlasında aktif sıcaklık toplamı, (10 °C ve üzerinde olan sıcaklıkların toplamı) ortalama 4500° olması, Şirvan, Mil, Muğan ve Karabağ düzlüklerinde ortalama yıllık sıcaklığın 14-14.5°C teşkil etmesi, ülke topraklarının yaklaşık %60'nın 500 m'den aşağıda yer alması pamuk tarımı açısından olumlu doğal şartlar olarak değerlendirilmektedir (N.Allahverdiyev, 1991:15).

Ülkede, Kür ve Araz gibi büyük nehirlerin ve çeşitli gri toprak tiplerinin mevcudluğu pamuk tarımının geliştirilmesi açısından önemlidir. Büyük nehirlerin Kür-Araz ovasından geçmesi, geniş sulama şebekesinin oluşturulmasını sağlamıştır.

Tüm bunların yanı sıra, ülkenin merkez kısımları ve çevresinde nehir şebekesinin yer yer seyrek olması, yağmur miktarının 300 mm'yi aşmaması, belirdi dönemlerde rüzgar hızının yüksek olması pamuk tarımını geliştirmek açısından olumsuz etkenler olarak değerlendirilmektedir.

AZERBAYCAN'DA PAMUK TARIMININ GEÇMİŞİ

Birçok tarihi kaynaklarda Orta Çağlarda Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde pamuk yetiştirildiğine dair kayıtlar bulunmaktadır. Pamuk tarımına dair daha geniş bilgiler 18.yüzyıldan sonraki döneme aittir. 19. Yüzyıla gelindiğinde, pamuk alanlarının geniş alan kapladığı, özellikle Karabağ ve Şirvan bölgelerinde daha yaygın olduğu görülmektedir. Adı geçen bölgelerin yanı sıra Mil ve Muğan düzleri de pamuk tarımında önemli yer tutmuştur. Araştırmacılar, Azerbaycan'ın batısında bulunan bölgelerin de pamuk tarımının önemli olduğunu vurgulamaktadırlar. 19. yüzyılın ortalarında Azerbaycan'da pamuğun üretildiği bölgeler arasında İrevan vilayetine bağlı Nahçıvan ve Şerur Dereleyez kazaları önemli yer tutmaktaydı. İrevan vilayetinin pazara çıkardığı 600 bin pud (1 pud 16 kg'a eşdeğerdir) pamuğun büyük kısmı adı geçen iki kazada üretilmekteydi (M.İsmayıl vd., 2007:142).

20. yüzyılın başlarında pamuk ekin alanları bir hayli genişleyerek önce pamuk ekilmeyen bölgeleri de kapsamıştır. Pamuk işleme sanayisinin hızla gelişmesi 1900-1913 yılları arasında ekin alanlarının 19 bin dönemden 105 bin döneme kadar artmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra Kür ve Araz nehirlerinin suları sulamada daha fazla kullanılmaya başlanmış, Mil ve Muğan düzlerinde 500 km uzunlukta sulama kanalları yapılmıştır. Tüm bu faaliyetler sonucu pamuk üretimi

1913'de yalnızca Bakü ve Gence guberniyalarında (vilayetlerinde) 15 kat artarak 4.5 milyonu pudu aşmıştır (KAYZEN, 2011). Tüm Azerbaycan üzere ise 1913'de pamuk ekin alanlarının 100 bin hektardan çok, üretimin ise 65 ton olduğu belirtilmektedir (ARKTN, 2016). 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da pamuk ekin alanlarının yıllara göre büyük farklılık gösterdiği görülmektedir. Ekin alanları 1912'de 25, 1914'de ise 118 bin dönem olmuştur. Tahıl fiyatları yükseldiği dönemde pamuk ekinleri azalmış, pamuk lifi fiyatlarının yükselişi ise pamuk alanının genişlemesine neden olmuştur (Veliyev M.1993:93).

Yetiştirilen pamuk türleri arasında önceleri Hind pamuğu olarak bilinen "Kara Goza'nın yerini, 19. yüzyılın sonlarında "Amerikan Türü" almıştı. Pamuk alanlarının %90'nda "Amerika Türü" pamuk hakim durumdaydı (Veliyev M.1993:92).

19.yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın başlarında pamuk tarımının gelişmesi Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde pamuklu dokumanın gelişmesini teşvik etmiştir. Ama dokuma tezgahları büyük oranda ilkeldi ve dokuma ev koşullarında gerçekleştirilmekteydi. Pamuk üretiminin artması, pamuğun temizlenmesinde verimliliği yükselen yeni makinelerin kullanılmasını teşvik etmiştir. 1887-1888 yılında pamukçuluğun geliştiği Areş ve Göyçay bölgelerine İngiltere'den 4 pamuk temizleme makinesi getirilmişti (Aliyev S. 2009:401).

Azerbaycan'da pamuklu kumaş dokuyan en büyük fabrika tanınmış iş adamı Z.Tacıyev tarafından 1897'de açılmış, tam kapasite ile 1909 yılında çalışmaya başlamıştır. (C.Abbasov, 2005:72). Sahibinden alınarak kamulaştırılan fabrika Sovyet döneminde çeşitli pamuklu kumaşlar üretmiştir.

Azerbaycan pamuğunun ağırlıklı kısmı imal için diğer ülkelere (çoğunlukla Rusya'ya) gönderilmekteydi. 20.yüzyılın başlarında Rusya fabrika ürünlerinin Azerbaycan pazarına girmesi, ülkede pamuk üretiminin keskin azalmasına ve bazı bölgelerde ise ortadan kalkmasına neden olmuştur (Aliyev S. 2009:403).

SOVYET DÖNEMİNDE PAMUK TARIMI

1920 yılının 28 Nisanında Azerbaycan'ın Sovyet Rusya tarafından işgali, ülkenin tüm servetlerinin Moskova'nın emrine geçmesi ile sonuçlandı. Toprak kendi sahiplerinin ellerinden alınarak kamulaştırıldı. 1930'lu yıllarda 200 bin Azerbaycan köylüsü tutuklandı, "kolçomak" (varlıklı köylü) adı altında bir kısmı kurşuna düzüldü, diğer kısmı ise tutuklanarak Sibiryaya ve diğer bölgelere gönderildi. Tarımın yapısı değiştirildi, özel işletmelerin yerini "kolhoz" ve "sovhoz"lar (devlet tarım işletmeleri) aldı. 1937'de "kolhozlaşma" süreci tamamlanmış oldu. Sovyetler Birliğinin tarım ürünlerine olan ihtiyacını karşılama amacı ile 1930 sonlarında tarımın makinelerle temin edilmesi için faaliyetler genişletildi. MTS'lerin (Makine-Traktör İstasyonlarının) kurulmasına başlandı ve kolhoz ve sovholardalarda çalışan traktör sayısı artırıldı. Böyle ki, adı geçen devlet tarım işletmelerinde 1931'de çalışan traktör sayısı 2800 olduğu halde, 1937'de onların sayısı 5600'e ulaştırıldı (Ömerov, <http://sesqazeti.az>, 20.04.2016).

Sovyetleşirmenin ilk yıllarında ekin alanları, pamuk üretimi ve verimlilikte artışların yaşanması, bu sektöre önem verildiğini göstermektedir. 1921-1928 döneminde ekin alanları 5.2 bin hektardan 111.1 bin hektara, hektar başına verimlilik, 4.2 kentaldan 6.15 kentala, toplam üretim 12 bin tondan 64.7 bin tona ulaştırılmıştı (C.Guliyev ve d. 2008:268). İkinci Beş yıllık Planın gerçekleştirildiği 1933-1937 yıllarında ise pamuk tarımında büyük büyük ilerlemeler görülmüş ve beş yılı kapsayan dönemde Azerbaycan'da toplam pamuk üretimi 838 bin tona ulaşmıştır (C.Guliyev ve d. 2008:269).

İkinci Dünya Savaşı döneminde pamuk tarımı gerileme yaşamış ve 1940 yılında 154 bin ton olan üretim 1945'de 65 bin tona inmiştir. (T.Gafarov ve d, 2008:76).

1950-1980 yılları arasında Azerbaycan'da pamuk alanları çok verimli olmayan bölgelerde kaldırıldı. 1980'lerde pamuk üretilen ilçel sayı 32'den 18'e indirildi. Üretim, Muğan-Salayan, Mil-Karabağ ve Şirvan bölgelerinde yoğunlaştırıldı. Adı geçen bölgelerde ekin alanları artırılarak 197.6 bin hektardan (1969) 295.5 bin

hektara ulaştırıldı. 1981-1985 dönemi üretimde ise rekor miktarların görüldüğü yıllar olarak değerlendirilir. Söz konusu dönemde ortalama yıllık üretim 861.4 bin ton olmuştur ((T.Gafarov ve. d, 2008:159-160).

Azerbaycan'da pamuk alanlarının genişletilmesi ile beraber verimlilik de artarak 1985 yılında hektar başına 26.7 kentala ulaşmıştır (Allahverdiyev, 1991:139).

Azerbaycan'da pamuk üretimi 1980 ortalarından itibaren azalmaya başlamış ve 1986-1989 yıllarında ortalama 670 bin ton olmuştur (M. Aliyev, 2001:266).

BAĞIMSIZLIK DÖNEMİNDE PAMUK TARIMI

1990 başlarında Azerbaycan ekonomisinde büyük durgunluk yaşandı. Bu gerileme tarımı daha fazla etkilemişti. Tarımda düşüşler Sovyetlerin çöküşü öncesi başlamış ve bağımsızlık döneminde de devam etmiştir. Yalnızca 1990-1995 yılları arasında tarım üretimi %58 gerilemişti (İ.Abbasov, 2013:4). Tarımdaki gerileme pamuk tarımına da yansımış ve 1990'dan başlayarak üretim azalmaya başlamıştır.

Tablo 1.Pamuk Ekin Alanı ve Üretimi

Yıllar	Ekin Alanı Bin hektar	Üretim Bin Ton
1990	263.9	542.9
1995	210.4	274.1
1996	213.4	274.4
1997	219.4	124.7

Kaynak: C.Abbasov, 2005

Tablo 1'de görüldüğü gibi 1990 yılında 263.9 bin hektar olan ekin alanı daralarak 1997'de 219.4 bin hektara gerilemiş, üretim de 542.9 bin tondan 124.7 bin tona inmiştir. Ama pamuk tarımında düşüşler 2000 sonrası daha hızlı olmuş ve bu ürünün yetiştirildiği tüm bölgelerde önemli azalmalar görülmüştür.

Tablo 2. Bölgeler üzere Pamuk Ekin Alanları, Hektar

	2000	2005	2010	2014
Ülke Üzere	101203	112441	30175	22918
Samuh	45	15	29	29
Goranboy	2360	2700	860	593
Celilabad	-	-	64	20
Göyçay	424	418	63	-
Beyleqan	4282	7629	1834	1994
Ağcabedi	8117	7294	2425	1703
Berde	7955	7053	1678	1055
Neftçala	5193	9030	1822	557
Bilesuvar	7521	10340	4750	4417
Salyan	9200	5395	1464	716
Yevlah	2715	3024	719	839
Ağdaş	1652	1811	209	27
Ucar	1789	1851	340	148
Zerdab	4518	2873	622	485
Kürdemir	3227	2569	19	21
İmişli	8283	8665	2694	3011
Saatlı	13962	17238	6636	4507
Sabirabad	13190	13238	2476	1696
Hacıqabul	800	650	-	-
Füzuli	374	2000	166	115
Ağdam	2526	2601	97	80
Terter	1498	4170	1209	905
Ağsu	1520	1837	-	-

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik İdaresi

Tabloda da görüldüğü gibi 2000 yılında 101203 hektar olan ekin alanı, yaklaşık 5 kat azalarak 22918 bin hektara inmiş, Hacıkabul, Ağsu ve Göyçay bölgelerinde pamuk ekilmesine son verilmiştir.

Son 15 yılda ekin alanlarının daralması ile üretim de önemli düşüşler yaşamıştır.

Tablo 3. Bölgeler Üzere Pamuk Üretimi, ton

	2000	2005	2010	2014
Ülke Üzere	91542	196616	38216	40970
Samuh	105	23	60	60
Goranboy	2812	3226	1617	1033
Celilabad	-	-	128	46
Göyçay	401	484	114	-
Beyleqan	4687	14665	3210	3876
Ağcabedi	7761	12162	4148	2886
Berde	10684	17144	3281	3237
Neftçala	3599	12553	1360	768
Bilesuvar	8056	17782	5678	5834
Salyan	4233	8645	1242	1689
Yevlah	2261	3432	1990	2865
Ağdaş	1127	2310	100	81
Ucar	1640	1533	503	415
Zerdab	4835	4526	271	282
Kürdemir	2885	3012	21	12
İmişli	7205	18495	2775	5456
Saatlı	15166	36949	7694	7474
Sabirabad	9347	18960	1940	2676
Hacıqabul	512	650	-	-
Füzuli	250	2900	162	155
Ağdam	1756	5118	98	147
Tertər	1403	9789	1824	1978
Ağsu	804	2186	-	-

Kaynak: Azərbaycan Devlet İstatistik İdaresi

2000 yılında 90 bin tonu aşkın pamuk yetiştirilmiş, ama 2014’de üretim iki kattan fazla azalarak 40970 ton olmuştur. Bazı bölgelerde ise üretimin tümüyle durdurulduğu görülmektedir. Bunun başlıca nedenleri, pamuğun yerine daha fazla gelir getiren tahıl, şeker pancarı ve sebze ekilmesi, pamuk alış fiyatlarının düşük olması, tarım ve zirai ilaç yetersizliği olmuştur.

Ülkede pamuk ekin alanları ve üretimin azalmasına rağmen 2000-2014 yılları arasında verimlilikte yaklaşık iki kat artış görülmektedir. Verimlilikteki artış bazı pamuk bölgelerinde 3-4 kat olduğu aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 4. Bölgeler Üzere Pamukta Verimlilik, kent/hektar

	2000	2005	2010	2014
Ülke Üzere	9,1	17,5	12,7	17,9
Samuh	23,3	15,0	20,7	20,7
Goranboy	11,9	11,9	18,8	17,4
Celilabad	-	-	20,0	23,0
Göyçay	9,5	11,6	18,2	-
Beyleqan	10,9	19,2	17,5	19,4
Ağcabedi	10,2	16,7	17,1	16,9
Berde	13,4	24,3	19,6	30,7
Neftçala	6,9	13,9	7,5	13,8
Bilesuvar	11,5	17,2	12,0	13,2
Salyan	4,6	16,0	8,5	23,6
Yevlah	8,3	11,3	27,7	34,1
Ağdaş	6,9	15,1	4,8	29,8
Ucar	9,2	8,3	14,8	28

Zerdab	10,7	15,8	4,4	5,8
Kürdemir	9,0	11,7	10,8	6,1
İmişli	8,7	21,3	10,3	18,1
Saatlı	10,9	21,4	11,6	16,6
Sabirabad	7,1	14,3	7,8	15,8
Hacıqabul	6,4	10,0	-	-
Füzuli	6,7	14,5	9,8	13,5
Ağdam	7,0	19,7	10,1	18,3
Terter	9,4	23,5	15,1	21,9
Ağsu	5,3	11,9	-	-

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik İdaresi

Tabloda da görüldüğü gibi Ağdaş bölgesinde verimliliğin yaklaşık 5 kat, Ucar'da 3 kat, Terter, İmişli, Sabirabad, Berde bölgelerinde ise verimliliğin iki kattan fazla arttığı görülmektedir.

Yukarıdaki tablolarda ülkenin pamuk ekinlerinin yaklaşık %90'nın, üretilen pamuğun üçte ikisinin Aran ekonomik bölgesinde yer aldığı görülmektedir. Ülkenin pamuk temizleme tesisleri de çoğunlukla bu bölgede bulunmaktadır.

Pamuk tarımında görülen büyük düşüşler iplik üretimine de yansımıştır. Son 10 yılda bu sektördeki durum aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 5. Azerbaycan'da Temizlenmiş Pamuk ve İplik Üretimi

Ürün	2005	2010	2014
Temizlenmiş Pamuk, bin ton	56.0	11.4	13.5
İplik, bin ton	17.7	7.6	11.9

Kaynak: Azerbaycan İstatistik İdaresi

İplik üretimi 2005-2014 yılları arasında bir hayli azalarak 17.7 bin tondan 11.9 bin tona inmiştir. İplik üretiminin azalması bu ürünün daha büyük miktarda yurtdışından getirilmesine neden olmakta, hafif sanayinin gelişmesini olumsuz etkilemektedir.

PAMUK TARIMININ SORUNLARI VE ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

1991 yılında Azerbaycan bağımsızlık elde ettikten sonra, tarım alanında önemli başarıların elde edilmesine rağmen bazı alanlarda, özellikle pamuk tarımında ciddi sorunlar kalmaktadır. Söz konusu sorunları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

- ✓ Son 30 yılda pamuk ekin alanlarının daraltılması
- ✓ Toprak iyileştirme işlerinin durgunlaşması
- ✓ Gübre, kaliteli tohum ve zirai ilaçlarda yetersizlik
- ✓ Küçük işletme hakimiyeti
- ✓ Toprakların bir kısmının tuzlanma ve erozyona maruz kalması
- ✓ Pamuk alım fiyatlarının, düşük olması, çiftçilerin pamuk satışında sorunlar
- ✓ Çiftçilerin aldıkları kredi faizlerinin yüksek ve meblağların düşük olması
- ✓ Tarım araç-gereçlerinde yetersizlik, yakıt, gübre ve benzer malzemelerde indirimlerin düşüklüğü
- ✓ Bazı bölgelerde zirai mühendis ve nitelikli kadro yetersizliği
- ✓ Sulama kanallarının eskimesi, sulama suyunda önemli kayıplar
- ✓ Sovyet döneminde yapılan pamuk temizleme tesislerinde donatımların eskimesi, modernleşme faaliyetlerinin istenen seviyede olmaması
- ✓ İnovasyon uygulamalarının yeterince dikkat verilmemesi
- ✓ Pamukla uğraşan çiftçilerin kendilerine ait meslek birliklerinin olmaması

Yukarıdaki tablolarda görüldüğü gibi, son 25 yılda pamuk tarımına ayrılan alanlar 10 kattan fazla azalmış, bazı bölgelerde pamuk ekinleri ortadan kaldırılmıştır.

Sovyet döneminde Meliorasya (Toprak İyileştirme) İdaresi, Uzay Araştırmaları Enstitüsü, İlimler Akademisi ve diğer kuruluşların ekipleri tarafından büyük çapta

toprak iyileştirme ve araştırma işleri yapılmaktaydı. Günümüz itibarıyla adı geçen kuruluşların yapısı değiştirilmiş ve toprağa yönelik teknik tedbirlerin kapsamı küçülmüştür.

Sovyet Döneminde Sumgayıt ve Gence’de bulunan fabrikalarda yüz binlerle ton azot ve potasyum gübreleri üretilmekteydi. Azerbaycan’da pamuk alanlarına gübre verilmesinde 1990’lardan başlayarak ciddi düşüşler görülmektedir. 1985’de hektar başına verilen gübre miktarı 266, 1995’de 21, 1999’da 11 kg olmuştur. Yalnız son beş yılda bir kadar artmış ve 2014 yılında 33kg’a ulaşmıştır (ADİİ, 2015).

Pamuk yetiştirilmesi sırasında teknik araçların önemli kısmını eskimiş Sovyet yapımı araçlar olup, bölgelerde yedek parça sıkıntısı yaşanmaktadır.

Pamuk tarımını incelendikte başlıca sorunların verimli pamuk türünün yetiştirilmemesi, tohum islahinin zayıf olması, çiftçilerin tarım tekniklerinin uygulamasında yol verdiği hatalar, sulama suyunun yetersizliği, kaliteli tarım ilaçlarının getirilmesinde zorluklar, el emeğinin fazla kullanılması olduğunu görmek mümkündür

Tüm yukarıda belirtilen sorunların çözülmemesi sonucu pamuk tarımında gerileme devam etmektedir. Son yıllarda üretimdeki düşüşler bunu kanıtlamaktadır.

Pamuk tarımında görülen gerilemeler, Azerbaycan tarımının eksik yönlerinden birisini oluşturmaktadır. Pamuk tarımının canlandırılması için aşağıdaki tedbirlerin alınmasının katkı sağlayabileceği kanısındayız:

- ✓ Azerbaycan’ın iklim koşulları dikkate alınarak erken yetişen pamuk türlerinin yaygınlaştırılması
- ✓ Bölgelerde kaliteli tohum sağlayan merkezlerin kurulması
- ✓ Yeni, verimli pamuk türlerinin yetiştirilmesi için faaliyetlerin yoğunlaştırılması
- ✓ Pamuk ekinine yararlı toprakların envanterinin çıkarılması, toprak iyileştirme faaliyetlerinin genişletilmesi, tuzlanmış toprakların yıkanması ve erozyonun önlenmesi için tedbirlerin alınması
- ✓ Uzmanlaşmış Tarım Bankasının kurulması, çiftçilere uzun vadeli düşük faizli kredilerin verilmesi
- ✓ Pamuk alanlarının yakınlarında tarım makineleri parkının kurulması ve çiftçilere ucuz fiyatla tarım araçlarını kiralama olanaklarının sağlanması
- ✓ Çiftçiler için gübre ve zirai ilaç teminatının sağlanması
- ✓ “Pamuk Tarımı Kanunun” etkin şekilde uygulanması
- ✓ Pamuk alım fiyatlarının yükseltilmesi
- ✓ Çağdaş teknolojiler kullanan pamuk işleme fabrikalarının kurulması
- ✓ Tarım sigortasının tüm bölgelerde uygulanması
- ✓ Tarımda inovasyon uygulanmasına geçilmesi
- ✓ Sulama kanallarının onarımı, su kayıplarının önlenmesi
- ✓ Köylerde sosyal durumun iyileştirilmesi
- ✓ Pamuk tarımının yüksek seviyede geliştiği ülkelerin tecrübelerinin değerlendirilmesi
- ✓ Ziraat mühendisleri ve diğer tarım uzmanlarının gelişmiş tarım ülkelerinde tecrübe geçmelerinin sağlanması
- ✓ Çiftçilerin mesleki birliklerinin kurulması

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Azerbaycan tarımının önemli sektörlerinden birisi olan pamuk tarımı Sovyet Döneminde en gelişmiş sektörlerden birisini oluşturmaktaydı. Bağımsızlık Döneminde Azerbaycan’da diğer tarım sektörlerinde önemli gelişmeler kaydetmesine rağmen pamuk tarımında kayda değer gelişmeler görülmemiştir, aksine önemli gerilemeler yaşanmıştır. Pamuk ekin alanları son 25 yılda yaklaşık on kat azalmış, üretimde de benzer oranda azalma kaydedilmiştir.

Diğer tarım türlerine göre pamuk tarımında gelirin az olması bu bitkinin yetiştirilmesine ilgiyi azaltmış, çiftçilerin başka alanlara kaymasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra, sulama suyu, teknik araçlar, kaliteli tohum, gübre ve

zirai ilaçların yetersizliği, pamuk satışında zorluklar ve alış fiyatlarının düşük olması, nitelikli kadroların yetersizliği pamuk tarımının gelişmesini engelleyen nedenler arasında yer almaktadır.

Tarımda çalışanların bilgi yetersizliği, çiftçilerin mesleki birlikler şeklinde örgütlenememesi, kredilerin yetersizliği ve faizlerinin yüksek olması pamuk tarımının canlandırılmasını zorlaştırmaktadır.

Son dönemlerde devlet tarafından tarımına dikkatin artırılması, “ Pamuk Tarımı Kanunu’nun çıkarılması, “Agroleasing” aracılığıyla tarım teknik araçlarının sağlanmasındaki kolaylıklar, çiftçilere belirli maddi yardımların sağlanması pamuk tarımının canlandırılması ile ilgili önemli girişimler olarak değerlendirilebilir.

Pamuk tarımının canlandırılması, hafif sanayinin gelişmesine, istihdam sorunun hafiflemesine, köyden kente nüfus akışının azalmasına katkıda bulunabilir.

KAYNAKÇA

- Abbasov, Cümşü, (2005), *Azərbaycan Cumhuriyyətinin İktisadi ve Sosial Coğrafiyası*, Bakü: BDÜ Yayınları.
- Abbasov, İsmet., (2013), *Azərbaycan'ın ve dünya ölkələrinin tarımı*, Bakü: “Şərq Gerb” Yayın Evi.
- ADİİ, 2015, *Kənd Təsərrüfatı*, <http://www.stat.gov.az/source/agriculture/>.
- Aliyev, Memmed, (2011), *Azərbaycan Ekonomisinin oluşum ve gelişim sorunları*, Bakü: “Mütercim” Yayınevi.
- Aliyev, Seyyar. (2009), Azərbaycan'da Pamuk Tarımının ve Pamuklu Ürünlerin Tarihi, “ *Tarih ve Onun Problemləri*” Dergisi, No:1, 2009, Bakü, s.399-403.
- Allahverdiyev, Nizameddin (1991) *Azərbaycan SSC'nin iktisadi ve sosial coğrafiyası*, Bakü: “Maarif” Yayınevi.
- KAYZEN, 2011, *Azərbaycan Tarımı 20. Yüzyılın başlarında*, kayzen.az/blog/Azərbaycan.../kənd-təsərrüfatı-xx-əsrin-əvvəlində.html,
- Gafarov, Tahir. ve d. (2008), *Azərbaycan Tarihi*, 7.cilt, Bakü: “Elm“ Yayınevi.
- İsmayıl, Mahmud.,ve d. (2007), *Azərbaycan Tarihi*, 4.cilt, Bakü: “Elm” Yayın evi.
- Ömerov, Vfhid, *Azərbaycan SSC'de 1920-1940 yıllarında sanayiləşmə ve zorunlu kolhozlaşma*. 26.11.2012, <http://sesqazeti.az/az/news/analytics/322600>.
- ARKTN, 2016, *Pamuk*, <http://www.agro.gov.az/btklk/texniki-bitkilr/pambq/>.
- Veliyev, Mehemed Hesən (1993), *Azərbaycan'ın fizik-coğrafi, etnoğrafi və ekonomi etüdü*, Bakü: “Azərbaycan” Yayınevi.